

УДК 94(564.3).04

**ПРЕЗИДЕНТ КІПРУ
АРХІЄПІСКОП МАКАРІОС III
В СУСПІЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ
ОЦІНКАХ США (1960–1977 РР.)**

**THE PRESIDENT OF CYPRUS ARCHBISHOP
MAKARIOS III IN THE US SOCIAL AND
POLITICAL OPINION 1960–1977**

Ковальський С. В.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії, факультет історії та філософії, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: svk221@ukr.net, orcid.org/0000-0002-2958-4797

Kovalskiy S. V.,

PhD, associate professor, Faculty of History and Philosophy, Odessa I. I. Mechnikov National University (Odessa, Ukraine), e-mail: svk221@ukr.net, orcid.org/0000-0002-2958-4797

Аналізується ставлення американського суспільства щодо кіпрського питання в контексті оцінок особистості та діяльності першого президента Кіпру архієпископа Макаріоса III. Увага приділена як суспільній думці, відтвореній за матеріалами американської преси, так й політичним оцінками, що представлені спогадами дипломатів та документами державних структур США. Автор простежив зв'язок між оцінками діяльності Макаріоса III із зовнішньополітичними інтересами США на Близькому Сході в 1960–1970-х рр.

Ключові слова: Макаріос III, суспільна думка, американська преса, Близький Схід, Республіка Кіпр, кіпрське питання.

The article is devoted to the American society's relations to the Cyprus question in the context of the assessments personality and activity of the Cyprus first president archbishop Makarios III. An attention was paid to the public opinion, based on the American press and analytical works of that time. The political appreciation of Makarios III, represented by the diplomats' memoirs and US Government's documents, was analyzed also. The author tried to trace the connection between the public opinion in Makarios' activity and the US interests in the Middle East region in the 1960s and 1970s.

Keywords: Makarios III, public opinion, American press, the Middle East, the Republic of Cyprus, the Cyprus question.

Перший президент Кіпру архієпископ Макаріос III (1913–1977) був харизматичним політиком та неоднозначною постаттю часів «холодної війни». Його діяльність як лідера середземноморської держави, в розпорядженні якої не було потужних ресурсів та військової сили, але яка мала важливе стратегічне значення, залишила після себе суперечливі трактування та оцінки. Макаріос III спромігся балансувати між різними силами та течіями близькосхідного регіону, залишаючись на позиціях ситуативного нейтралітету. Його держава отримувала переваги від союзних відносин із СРСР, не перетворюючись в сателіта радянської зовнішньої політики на зразок Єгипту чи Лівії, та зберігала на своїй території військові бази НАТО. Дії Макаріоса III в локальному вимірі призвели до того, що на Кіпрі в 1970-х рр. одночасно знаходились представництво Організації визволення Палестини та посольство Ізраїлю. Така різносторонність зовнішньої політики Макаріоса III робила Кіпр унікальним учасником регіональної системи міжнародних відносин.

Трактування особистих якостей Макаріоса III та його політичних заходів були діаметрально протилежними. Наприклад, якщо радянська преса надавала однозначно позитивну оцінку Макаріосу III та підтримувала його декларативно, що пояснювалось особливістю інформаційної політики СРСР та намаганнями закріпити за Кіпром статус «союзника», то для західної суспільної думки, в тому числі американської, він залишився, в певні міри, загадкою. Американська преса доволі неоднозначно трактувала його політичну діяльність. Оцінки Макаріоса III напряму залежали від політико-партійних процесів в США, поточному впливу етнічних лобі та від інших внутрішніх чинників. Американська суспільна думка щодо Макаріоса III коливалась від характеристики його як «великої фігури в політиці Третього світу», як писала про нього «Вашингтон пост» [10], до накладання штамп «середземноморського Кастро», при-таманному регіональним консервативним газетам [21]. Таким чином, дослідження суспільних та політичних оцінок Макаріоса III надає можливість доповнити системний аналіз внутрішньополітичної особливості США та її позицій в середземноморському регіоні та на Близькому Сході часів «холодної війни».

В українській історіографії кіпрському питанню присвятили свої роботи Б. І. Гуменюк [2], О. В. Троніна [3], Ю. Ф. Ясірова [5], В. А. Явір [4] та інші. Досліджувались причини конфлікту, його правові, етнополітичні та релігійні аспекти. Втім, проблеми зовнішньої політики США в контексті кіпрської проблеми взагалі, та в контексті американської суспільної думки зокрема, мало вивчались. В грецькій та турецькій історіографії підхід до цього питання, в певній мірі, упереджений та політизований. Наприклад, в рамках Чиказької асоціації греко-американських досліджень в 1965 р. була підготовлена комплексна робота, присвячена аналізу американських газет щодо основних фігурантів кіпрського питання: Туреччини, Греції та Кіпру [12]. Головний акцент дослідження робився на тому, що американський уряд недостатньо підтримував грецьку сторону, а преса виступала на боці Анкари. Провідні американські дослідники кіпрського питання, такі як Т. Адамс [6], лише констатували певні суспільні оцінки чи вислови політиків, але комплексно не розкривав відношення американців до постаті кіпрського президента. Біограф Макаріоса III С. Мейес [15] приділив багато уваги різним аспектам життя та діяльності архієпископа, в тому числі, він розглядав відношення до лідера греків-кіпріотів з боку Великої Британії, Греції та Туреччини.

Вперше після боротьби греків-кіпріотів за самовизначення, ідейним лідером якої був Макаріос III, та проголошення незалежності Кіпру в 1960 р. на кіпрського архієпископа та президента звернули увагу в американському суспільстві під час етнічного конфлікту в 1963–1964 рр. Греки-кіпріоти та турки-кіпріоти розпочали бойові

дії один проти одного взимку 1963 р. Протягом декількох місяців кровопролиття не змогли зупинити ані лідери етнічних громад острова, ані країни-гаранти, якими за конституційними документами вважались Велика Британія, Греція та Туреччина. Для стабілізації відносин між Грецією та Туреччиною, а також заради недопущення посилення радянського впливу, США залучили свої політичні ресурси для участі у вирішенні цього конфлікту. Дипломатичний процес супроводжувався аналізом поточної ситуації та вивченням осіб, які були безпосередніми учасниками конфлікту, серед яких фігурував й кіпрський президент.

Слід відмітити, що на початковому етапі Макаріос III розглядався американськими урядовцями виключно в негативному плані, як слабкий політик. Так, на початку 1964 р. в щоденних аналітичних доповідях президенту США серед суб'єктивних причин кіпрського конфлікту називалась позиція Макаріоса III та його слабкість. Серед всього, зазначалось, що створювалось враження про неспроможність Макаріоса III впливати на кіпрську ситуацію та контролювати етнічні громади острова. Від чого, на думку американських експертів, екстремістські налаштовані міністри впроваджували грецьку націоналістичну політику та маніпулювали самим президентом [19, с. 3].

В подальшому, із посиленням дипломатичного тиску на кіпрського президента з метою впровадження американських проектів вирішення кіпрського питання, точка зору щодо «слабкості» Макаріоса III була змінена. Загальне ставлення до Макаріоса III в цей період добре ілюструє описаний заступником державного секретаря діалог із послом США в ООН А. Стевенсоном. Витриманий та досвідчений дипломат, який три дні перебував в резиденції Макаріоса III в 1964 р. та особисто з ним спілкувався, назвав кіпрського президента «диким, незаслуговучим на довіру, що ховає свою продажність під лицемірним прикриттям релігійного лідера» [7, с. 340–341]. Також він додав фразу, яку неодноразово цитували різні видання як доказ негативного ставлення американців до Макаріоса III: «єдиний шлях мати справу із Макаріосом – це зробити старому бастарду (the old bastard) справжній ад» [7, с. 341]. Ця недипломатична цитата, наповнена емоційним змістом, скоріше демонструє складну ситуацію під час переговорів, аніж реальне ставлення до лідера кіпріотів.

Заступник державного секретаря Дж. Болл, який записав емоційні оцінки А. Стевенсона, також був залучений до переговорного процесу та зустрічався із Макаріосом III з приводу відправки військових контингентів США та країн НАТО на Кіпр в 1964 р. Він представив власний, більш поміркований, портрет кіпрського президента. Дж. Болл був приємно вражений спілкуванням із Макаріосом III та описав його як освічену та харизматичну особу [7, с. 344, 346]. І, хоча, переговори із ним швидко зайшли у глухий кут, це

не завадило їм спілкуватися на особисті теми та залишитись в добрих стосунках.

Дін Ачесон, колишній державний секретар США та співавтор «доктрини Трумена», також приймав участь у миротворчому процесі на Кіпрі в 1964 р. Він просував мирний проект, який отримав назву «план Ачесона». В телеграмі до Державного департаменту Д. Ачесон писав, що «турки мають визнати Макаріоса III фанатичною людиною, якого навіть власні греки не можуть зупинити» [18, с. 252–253]. Також Д. Ачесон в документі підкреслював, що надання Макаріосу III великої свободи дії було критичною помилкою країн-гарантів.

Дослідник Ендрю Копан в рамках роботи Чиказької асоціації греко-американських досліджень в 1965 р. проаналізував ставлення американської преси до кіпрського питання [12, с. 42–46]. Приведений ним матеріал, побудований головним чином на чиказьких регіональних газетах, свідчив про односторонню оцінку кіпрських подій. За його словами, президент Кіпру підпав під жорстку та необгрунтовану критику з боку американських журналістів. Таким чином, він доводив, що формування суспільної думки на регіональному рівні в США будувалось на односторонніх звинуваченнях на адресу кіпрського президента та ігноруванні участі у конфлікті турецької сторони. І, хоча, такий підхід відображав позицію американських греків у політиці своєї держави по відношенню до кіпрського конфлікту, аналіз інших регіональних газет, наприклад, штатів Алабама [17, с. 3] чи Мічиган [9, с. 27], доводить що така анти-грецька тенденція була розповсюдженим явищем.

Найбільш радикальною в плані критики Макаріоса III виявилась одна з найбільших регіональних газет США «Детройт Фрі Пресс». Вказане видання висловило крайню консервативну позицію по відношенню до кіпрської проблеми та американської участі у її вирішенні. 13 березня 1964 р. на сторінках «Детройт Фрі Пресс» була опублікована стаття під гучною назвою «Чи стане Кіпр Затокою Свиней для Джонсона?» [21]. Американський президент Л. Джонсон був розкритикований за слабкість та нерішучість у вирішенні кіпрського питання. Це, на думку редакції газети, створювало загрозу національним інтересам США. Макаріос III був названий «середземноморським Кастро», а його політика характеризувалась як «прокомуністична». Л. Джонсона з його кіпрською політикою автори статті ставили в один рядок із Д. Ейзенхауером під час Будапештської революції 1956 р. та Дж. Кеннеді часів Кубинської революції [21].

Газета «Нью-Йорк Таймс» в 1964 р. надавала як критичні, так й помірковані відгуки про Макаріоса III. Так, яскравий та колоритний портрет Макаріоса III з'явився в статті під красномовним заголовком «Кіпрська проблема – проблема Макаріоса». Президент описувався таким словами: «Навколо кіпрської проблеми, що загрожує півмільйонну людей, розколом НАТО та, навіть, третьою світовою війною, вирує тільки одне

ім'я – Макаріос, президент та архієпископ Кіпру». Цікавим був описовий портрет архієпископа: «Важкий погляд, легка напівпосмішка, ... , маленька рука, яка тримає товстий скіпетр, густа та сивюча борода зараз відомі більшій половині Світу, але досі залишаються загадкою, настільки ж складною, як й сама проблема Кіпру [8]. Видання констатувало безумовно довіру 400 тис. грекомовних кіпріотів архієпископу як політичному, так й релігійному лідеру.

В період між 1964 р. та 1974 р. архієпископ Макаріос III набагато менше потрапляв на полоси американських газет, проте, підтримував активні дипломатичні відносини із США, що знайшло відгук у американських дипломатів. Посол США на Кіпрі (1969–1973 рр.) Д. Поппер, виступаючи на симпозиумі, присвяченому перспективам переговорного процесу у вирішенні конфліктів, надав порівняльну характеристику Макаріосу III та лідеру турків-кіпріотів віце-президенту Кіпру Ф. Кючюку. За висловами американського дипломата, Макаріос III був «хитрим, розумним, освідченим, більш проникливим аніж відвертим, таким, що вмів зайняти позицію, яка робила його одним із головних лідерів нових країн Руху неприєднання в Третьому світі» [16, с. 101]. Греками-кіпріотами він позиціонувався як батько нації. На протилежність ньому Ф. Кючюк був описаний Д. Поппером як консервативний політик, що уособлював образ «старого Сходу» [16, с. 101]. Він був менш компетентним в загальних проблемах, проявляв меншу активність, але демонстрував жорстку впертість в питаннях, які стосувались турецької громади.

Під час загострення кіпрського питання в 1974 р., коли режим «чорних полковників» зробив спробу скинути Макаріоса III заради приєднання острова до Греції, а Туреччина відповіла на це військовою операцією, яка закінчилась окупацією північної частини острова, інтерес до постаті кіпрського президента знову зріс. Своє ставлення до Макаріоса III висловлював «головний дипломат» США часів президентства Л. Джонсона та Дж. Форда – Генрі Кіссинджер. Про ставлення Г. Кіссинджера до архієпископа Макаріоса III згадував в своїх мемуарах міністр закордонних справ СРСР А. А. Громико.

Г. Кіссинджер, на думку А. А. Громика, доволі саркастично відносився до архієпископа Макаріоса III, робив в його бік гострі коментарі. Загальне враження складалось, що Г. Кіссинджер відносився до кіпрського президента як до аномального явища. Особливе незадоволення, за спогадами радянського дипломата, викликало те, що Макаріос III був церковним ієрархом. «Навіть духовний сан президента Кіпру являвся об'єктом погано схованої іронії. – Писав А. А. Громико. – За всім відчувалося, що Вашингтону імпонувало би таке положення, за яким архієпископ займався би суто церковними справами» [1, с. 168]. Г. Кіссинджер у власних мемуарах критикував Макаріоса III та його політику, але спростовував вороже чи іронічне ставлення до кіпрського

президента зі свого боку чи з боку Державного департаменту США, називаючи такі закиди «міфами, вигідними грецькій стороні» [11, с. 147].

«Макаріос III занадто велика особа для такого маленького острова» – така фраза в американській пресі приписувалась Г. Кіссинджеру [14], й, в цілому, виправдовувала його ставлення до архієпископа. Американський дипломат порівнював зовнішню політику Макаріоса III із Гамалем Нассером та Муаммаром Каддафі за вміння знаходити союзи серед радикальних учасників Руху неприєднання. Своє відношення до Макаріоса III Г. Кіссинджер визначав як «амбівалентне». З одного боку, він заслуговував на повагу, як носій «візантійської дипломатичної традиції», яку наполегливо втілював у життя, з іншого, – викликав стурбованість обраною ним політикою та засобами її втілення [11, с. 150].

Цікаво відмітити, що американська преса ще 10 років до того називала стиль управління Макаріоса III «візантійською хитрістю чи підступністю» [8]. Його «хитрість» була оцінена й державним секретарем США. Під час підготовки до переговорів Г. Кіссинджер попереджав своїх підлеглих, що голова Кіпру «гарний гравець в покер» і, тому, від нього на пряму ніколи не дізнатись конкретної позиції по ключовим питанням [20, с. 7]. А в своїх мемуарах Г. Кіссинджер називав президента Кіпру «хитрим архієпископом» (the wily archbishop) [11, с. 149]. Макаріоса III в Білому Домі сприймали одночасно як головну причину всієї напруги на острові, так й кращу гарантію довготривалого мирного врегулювання [11, с. 151].

В серпні 1977 р. американські газети, в першу чергу такі провідні як «Вашингтон пост» [14] та «Нью-Йорк Таймс» [13], опублікували на честь Макаріоса III некрологи. В цілому, присвячені йому статті містили опис життя архієпископа, позитивні відгуки та констатували завершення цілої епохи в історії Кіпру. «Які би він не зазнавав невдачі, – писала в некролозі «Вашингтон пост», – Макаріос залишився видатною постаттю завдяки тому, що греки-кіпріоти визнавали в ньому істинного кіпріота, усвідомлювали, що його помилки не були результатом корупції чи політичних махінацій, а намаганнями кіпрського націоналіста створити новий Кіпр» [14].

Таким чином, особа Макаріоса III цікавила американське суспільство протягом всього періоду його президентства з 1960 р. по 1977 р. Кожне загострення ситуації на острові, особливо під час конфліктів 1963–1964 рр. та в 1974 р., супроводжувалось активним висвітленням в американській пресі на всіх рівнях. Регіональні газети США висловлювали крайні радикальні та консервативні точки зору щодо греків-кіпріотів та їх лідера. Провідні американські видання дотримувались більш поміркованого бачення кіпрських подій, а Макаріоса III намагались описувати нейтрально, чи, навіть, підкреслювали його сильні сторони. Політичне бачення кіпрського президента сформуливали американські дипломати та урядовці, які особисто з ним спілкувались. За мемуарами та державними

документами простежується загальне сприйняття Макаріоса III як фігури впливової, принципової та сильної. Незважаючи на незначний вплив Кіпру на близькосхідні процеси, Макаріос III змусив розмовляти лідерів провідних держав з собою на рівних. Ця обставина сприймалась по різному, але, в цілому, робила кіпрського президента складною та загадковою фігурою в масштабах Третього світу в період «холодної війни».

19. 'The President's Intelligence Checklist', 1964. February 15, 11 p. Available at: < www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996837.pdf> [Accessed April 15, 2019]

20. 'Washington Special Action Group on Cyprus', 1972, February 14. Mode of Available at: < www.cia.gov/library/readingroom/docs/LOC-HAK-310-2-2-2.pdf> [Accessed April 15, 2019]

21. Willer, G., 1964. 'Will Cyprus be Johnson Pig Bay?', *Detroit Free Press*, March 13.

* * *

Список використаних джерел

1. Громько, АА., 1990. 'Памятное. Книга 2', М.: *Издательство политической литературы*, 512 с. // Gromyko, AA., 1990. 'Pamyatnoye. Kniga 2 (Memorable. Book 2)', М.: *Izdatel'stvo politicheskoy literatury*, 512 s.
2. Гуменюк, БІ., 2004. 'Кіпрське питання: шлях до вирішення (проблеми та перспективи)', *Україна дипломатична*, К., Вип. IV, с.418–444. // Humenyuk, BI., 2004. 'Kiprs'ke pytannya: shlyakh do vyirishennya (problemy ta perspektivy) (The Cyprus question: the way to the solution (problems and perspectives))', *Ukrayina diplomatychna*, К., Вип. IV, s.418–444.
3. Троніна, ОВ., 2003. 'Кіпрський конфлікт: історико-політологічний аналіз', *Науковий Вісник Дипломатичної Академії України*, 2003, Вип.8, с.144–151. // Tronina, OV., 2003. 'Kiprskyj konflikt: istoryko-politolohichnyj analiz. (The Cyprus conflict: historical and political analysis)', *Naukovyj Visnyk Diplomatychnoyi Akademiyi Ukrainy*, Вип.8, s.144–151.
4. Явір, ВА., 2018. 'Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції', *S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe)*, Вип.9, с.88–91. // Yavir, VA., 2018. 'Kipr yak pryklad dezintehrovanoyi derzhavy: stan ta perspektivy reintehratsiyi (Cyprus as an example of a disintegrated state: the state and prospects for reintegration)', *S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe)*, Вип.9, s.88–91.
5. Ясірова, ЮФ., 2017. 'Партійна система Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції': дис... канд. політичних наук, Маріуполь, 238 с. // Yasirova, YuF., 2017. 'Partiyna systema Respubliki Kipr v umovakh yevrointehratsiyi (The party system of the Republic of Cyprus in the context of European integration)': dys... kand. politychnykh nauk, Mariupol', 238 s.
6. Adams, TW., 1972. 'The American Concern in Cyprus', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.401, p.95–105.
7. Ball, GW., 1982. 'The Past has Another Patterns. Memoirs', New York: *Norton&Company*, 527 p.
8. 'Cyprus Problem = Makarios Problem', 1964. *The New York Times*, October 18.
9. 'Cyprus: Cauldron of Hate and Fear', 1964. *The Owosso Argus-press*, August 26.
10. Fitchett, J., 1978. 'Airport Assault Shattered Cypriot Middle East Policy', *The Washington Post*, February 26.
11. Kissinger, H. 1999. 'Years of Renewal', New York: *Simon&Schuster*, 1037 p.
12. Kopan, AT., 1965. 'The American Press and Cyprus', *The Cyprus Question*, Illinois: The Institute of Greek–American Historical Studies, p.42–46.
13. 'Makarios Is Buried on a Mountaintop After Emotional Funeral Procession in Nicosia', 1977, *The New York Times*, August 9.
14. 'Makarios: Cypriot Nationalism Incarnate', 1977. *The Washington Post*, August 4.
15. Mayes, S., 1981. 'Makarios. A Biography', London: *Macmillan Palgrave*, 303 p.
16. Popper, D., 1986. 'Setting the Scene. Efforts to Resolve the Cyprus Dispute', *Perspectives of Negotiations. Four Case Studies and Interpretations*, Ed. by D. B. Bendahmane, J. W. McDonald Jr., Washington: *Foreign Service Institute U.S. Department of State*, p.100–105.
17. 'President of Cyprus Ignores Protests from the United States', 1964. *Gadsen Times*, September 3.
18. 'Telegram from the Mission in Geneva to the Department of State', 2000. *Foreign Relations of the United States (FRUS). 1964–1968*, Vol. XVI: Cyprus, Greece, Turkey, Washington, p.252–253.